

Котляр Ю. В.,
д.і.н., професор, Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна
Карпюк Я. І.,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили
м. Миколаїв, Україна

ЛІТЕРАТУРНЕ ДИСИДЕНТСТВО ОЛЕСЯ БЕРДНИКА

Проаналізовано літературну спадщину українського письменника-фантаста Олесь Бердника, встановлено рівень дослідження теми. Головна увага акцентована на дисидентській діяльності Олесь Бердника та її проявах у творах письменника.

Ключові слова: Олесь Бердник, дисидент, літературна спадщина, фантастика, духовність.

Котляр Ю. В.,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
г. Николаев, Украина
Карпюк Я. И.,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
г. Николаев, Украина

ЛИТЕРАТУРНОЕ ДИСИДЕНТСТВО ОЛЕСЯ БЕРДНИКА

Проанализировано литературное наследие украинского писателя-фантаста Олесь Бердника, установлено уровень исследования темы. Главное внимание акцентировано на диссидентской деятельности Олесь Бердника и ее проявлениям в произведениях писателя.

Ключевые слова: Олесь Бердник, дисидент, литературное наследие, фантастика, духовность.

Kotlyar Yuriy,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine
Karpiuk Yana,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine

LITERARY DISSIDENT OF OLES BERDNIK

In this article the author analyzes the literary heritage of the famous Ukrainian writer, dissident, author of over 20 novels and novellas, member-founding of the Ukrainian Helsinki Group and determines the level of research topics.

Oles Berdnik wrote a satire on the society in the fantastic form or form of science fiction. Such way the science fiction-opposition was born. The most famous novel – «Star's Korsar». It is a multi-faceted, full of philosophical reflections and bold ideas and combines a number of subplots. There are answers to many questions.

In 1974, writer proclaimed the idea of the Holy Ukraine, the idea of Spiritual Nations, also created the project «Alternative Evolution», which was submitted to the UN and registered there as a working document.

In the period from 1976 to 1979 Oles Berdnik takes part in the drafting and signing letters and memoranda in support of arrested and convicted human rights activists.

The main attention was paid on dissident Berdnyk's activity and its manifestations in his novels.

Key words: Oles Berdnik, dissident literary heritage, fantasy, spirituality.

Олесь Бердник (справжнє ім'я Олександр Павлович Бердник) – відомий український письменник-фантаст, дисидент, автор понад 20-ти романів і повістей, член-засновник

Української Гельсінкської групи, а також учасник Великої Вітчизняної війни у 1943-1945 рр.

Народився 27 листопада 1926 року (офіційно – 25 грудня 1927 р.) у с. Вавилоче

Снігурівського району Херсонської округи (нині територія Миколаївської області) у родині коваля. У 1930 р. сім'я переїхала до Києва, а через два роки – до Бориспільського району, де майбутньому письменнику випало перенести голодомор. Восьмирічну школу закінчив у Кагарлицькому районі. Там же пережив гітлерівську окупацію. 16-річним підлітком пішов на фронт, де був поранений [1].

На сьогоднішній день життєвий шлях та літературна спадщина Олеся Бердника залишається у колі малодосліджених проблем. Основним дослідником діяльності дисидента стала його донька – українська журналістка, письменник-публіцист Мирослава Бердник [8]. За її ініціативи був створений іменний фонд Олеся Бердника у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України та передано на зберігання більше півсотні листів, що зберігалися у сімейному архіві. У 2012 р. М Бердник організувала виставку «Всесвіт Олеся Павловича Бердника (1926-2003 рр.)», присвячену життю і творчості батька.

Дослідником філософської діяльності Олеся Бердника є С. Філіпов, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка. С. Філіпов опублікував статтю під назвою «Альтернативна революція. Всесвіт Олеся Бердника», де вказав, що *«праці Олеся Бердника стали основою для створення Української духовної республіки. Олень Бердник мріяв про втілення цієї ідеї в межах усієї держави, в межах незалежної України»* [11].

Мета статті – показати прояви дисидентства Олеся Бердника в його літературних пошуках.

Літературна діяльність письменника розгорнулася під час його перебування у виправних таборах. Саме тут він зустрів багато талановитих людей, так само несправедливо засуджених. Олень Бердник потоваришував із литовцями, пророчу пісню яких *«Не надійся, моряк, на погоду, покладайся на вітрило міцне!»* запам'ятав на все життя й часто співав. У одному з таборів зустрівся з талановитим поетом Іваном Хоменком. У книжці *«Таємниця Христа»* письменник згадував, що, перебуваючи у виправних таборах, він декілька разів був на

межі життя, і його врятували Бог і Божа Мати. Одного разу Олень Бердник попросив литовського ксьондза отця Болеслава помолитися за нього й запитати Господа про його долю. *«Наступного ранку він зустрів мене радісно, схвилювано і... трохи збентежено. – Я молився за тебе, – просто сказав він. – І Господь відповів мені. Ти повернешся додому, обнімеш мамінку, рідних, багато зробиш для рідного народу, для людства...»* [2].

Звільнившись у 1955 р., Олень Бердник вирішив спробувати писати сатиру на режим у формі науково-фантастичних творів. Так народився фантаст-опозиціонер. Вже у 1956 р. була надрукована перша книжка письменника *«Поза часом і простором»*, яку автор фактично написав у таборах. Чимало творів у той час друкувалося в газетах і журналах. Деякі з них під псевдонімом – Григорій Волосожар. У подальшому письменник публікував твори під псевдонімом Олень Бердник. Із 1956 по 1971 рр. було видано 16 книжок, серед яких – *«Шляхи титанів»*, *«Стріла Часу»*, *«Серце Всесвіту»*, *«Марсіанські «зайці»*, *«Сини Світовида»*, *«Діти Безмежжя»*, *«Хто ти?»*, *«Зоряний Корсар»* [6, с. 186]. Книги письменника мали успіх у читачів. Особливо захоплювалися творами Олеся Бердника школярі. Письменник часто спілкувався з дітьми в школах, піонерських таборах. Великою популярністю користувалися також його статті й лекції з футурології.

«Зоряний Корсар» – найзнаменитіший роман письменника. Він багатоплановий, насичений філософськими роздумами і сміливими ідеями, а також поєднує в собі ряд сюжетних ліній: пошуки загадкового *«Чорного папірису»*, що наділяє людину мудрістю; детективну історію Г. Бови, що шукає зниклу дівчину; відвідування паралельних світів, подорожі в часі (Земля майбутнього, часи Київської Русі); історію хороброго Зоряного Корсара, який повстав проти Галактичної Імперії. Головна ідея твору для початку 70-х років ХХ ст. була новою: люди живуть не в одному світі, а відразу в декількох вимірах, маючи скрізь своїх представників.

У романі-феєрії *«Зоряний Корсар»* незвично збудований сюжет. З одного боку

він, начебто, нескладний, цілком зрозумілий і доступний для сприйняття. Але, якщо уважно вчитатися в текст роману, то в ньому знайдеться безліч взаємопов'язаних смислових рівнів, які утворюють складний калейдоскоп, що складається з дій, образів, ідей і осянянь. По суті, ми маємо справу з чудовим зразком «магічного реалізму». Час, простір і розсип світів в «Зоряному Корсарі» стають грандіозною космічною ареною, на якій герої роману ведуть відчайдушну суперечку з неблаганним фатумом і шукають відповідь на одвічне питання: *«Хто я? Навіщо я прийшов у цей світ? Хто його створив?»*. Вони мучаться у безвиході замкнутого буття і тому запитують: *«Чому ж так одчайдушно кричала дитина, входячи в світ, де насмішувато завивали херсонські степові вітри і над мерзлою землею зривалася хуга? Може, моя суть збагнула, що не треба зупиняти політ серед зірок і туманностей?! Пізно! Невблаганно мурувалася в'язниця з кісток, м'язів, крові й найтонших нейронів. Будівник життя поспішав полонити мандрівника безміру, дитину незримості. Сповнена теплового молока груди заткнула волаючий рот. Усе, ланцюг кінечності замкнувся! Ти вже не володар космічних просторів, а безпомічне дитя Землі...»* [3]. І саме тому герої Олесь Бердника прагнуть розірвати ненависний «фатум» і стати Зірковими Журавлями – Птахами Свободи [5].

На сторінках роману відповідь на вічне питання шукають козаки Запорізької Січі XVI ст., допитливі і бунтівні уми XIX і XX ст., наші сучасники, і зорепоходці кінця XXI ст., що летять до далеких зірок на галактичному крейсері «Любов». І не випадково, що саме «Любов», найсвітліше, щире і божественне почуття, не тільки підтримує їх в «Дорозі», але і перетворює і воскрешає для «Нового Життя» в «Новому Світі» [5].

Взаємозв'язок минулого, сьогодення і майбутнього був хоч і спірним, але досить цікавим. Книга була опублікована в УРСР у 1971 р., але потім заборонена. Її вилучили з бібліотек. Проте за кордоном роман неодноразово публікувався та увійшов до зібрання творів Олесь Бердника, що вийшло у Франції. Дозвіл на публікацію роману в СРСР з'явився тільки наприкінці 80-х років

XX ст., а в 1991 р. автор підготував і російськомовний варіант [3].

«Зоряним Корсаром» завершився плідний період між двома арештами: на порозі стояв 1972-й – рік масових арештів української інтелігенції. Олесь Бердника звинуватили у пропаганді містики та ідеалізму. У квітні 1972 р. в квартирі Руденків, де мешкав Олесь Бердник, під час обшуку співробітники КДБ вилучили працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та дві друкарські машинки. У травні 1973 р. Бердника виключили зі Спілки письменників України, членом якої він був з 1957 р., заборонили публічні виступи, друк творів, а вже опубліковані вилучали з державних бібліотек [8].

У 1976 р. вийшов наказ Головного управління охорони державних таємниць у друку при РМ СРСР № 31 з приміткою «для службового користування»: *«Вилучити з бібліотек загального та спеціального користування і книготорговельної мережі СРСР книги Бердника Олександра Павловича (Олесь Бердника)»*.

Проте, духовну блокаду письменника офіціозом компенсувала посилена діяльність підпільного «самвидаву» та публікації за кордоном. Зарубіжні видавництва оприлюднили два десятки книг фантаста. Їх перекладали англійською, французькою, німецькою, російською, польською, японською, угорською, болгарською, естонською, киргизською та іншими мовами. А з українських видань слід відзначити памфлет «Пора звести блакитний храм!» (Київ–Нью-Йорк, 1989), збірку статей «Герновий вінець України» (Лондон, 1985), «Апостол безсмертя», «Свята України», «Україна січі вогняної», «Прометей», «Золоті ворота», «Кажу Вам». Загальну кількість видань Олесь Бердника встановити зараз неможливо, оскільки «самвидав», ясна річ, не рекламував своєї діяльності, а зарубіжні видавництва зазвичай навіть не повідомляли автору про факт публікації [9, с. 82-85].

Попри всі негаразди, високий дух Олесь Бердника не спиняв свого злету. У 1974 р. письменник проголосив ідею Святої України, ідею Духовних Націй, створив проект «Альтернативної Еволюції», який було надіслано до ООН і зареєстровано там як робочий документ. Пізніше, ідеї «Альтернативної Еволюції», а саме –

формування нового світу на основі етичних цінностей: радості і любові, почали інкримінуватися комуністичним режимом як *«особливо небезпечний державний злочин»* і *«заклик до повалення існуючого ладу»*.

9 листопада 1976 р. в Києві виникла Українська Гельсінська група, яка поклала собі за мету інформувати світ про злочини радянського режиму і захищати проголошені світовою спільнотою права та свободи громадян в Україні [7, с. 22-23]. Її засновниками стали: Олесь Бердник – багаторічний в'язень концтаборів; П. Григоренко – колишній генерал-майор, в'язень спецлікарень; І. Кандиба – юрист, один з авторів програми Української робітничо-селянської спілки, відбув 15 років ув'язнення; Л. Лук'яненко – юрист, один з ініціаторів створення УРСС, був засуджений до розстрілу, який замінили 15 роками ув'язнення; М. Маринович – інженер; М. Матусевич – історик; О. Мешко – багаторічний в'язень концтаборів; Н. Строката – мікробіолог, яка відбувала покарання за виступи на захист свого чоловіка – С. Караванського; О. Тихий – політичний в'язень. Керівником групи був український письменник М. Руденко [10, с. 552-554].

У період з 1976 р. до 1979 р. Олесь Бердник брав участь у складанні й підписанні десятків листів і меморандумів на захист заарештованих і засуджених борців за права людини. У кінці серпня члени УГГ і МГГ, в тому числі Олесь Бердник, оприлюднили Документ № 2 «Главам урядів держав-учасниць НБСЄ. Нові репресії і новий етап правозахисного руху в СРСР» з вимогою звільнити всіх заарештованих членів Гельсінських груп. Маловідомим й досі залишається його «Меморандум ініціативної ради альтернативної еволюції», від 7 грудня 1976 р. адресований «Об'єднаним Націям, Комітетові по захисту оточуючого середовища (УНЕП), усім людям доброї волі».

У 1977 р. Олесь Бердник написав від імені Групи «Маніфест Українського Правозахисного Руху», а пізніше – відкритого листа до Комітету ООН у справах захисту прав і свобод людини, «Міжнародній амністії», Л. Брежневу і оголосив голодування, вимагаючи звільнення інваліда війни М. Руденка [1].

Черговий раз Олесь Бердника заарештували 6 березня 1979 р., а вже 17-21 грудня 1979 р. він був засуджений Київським обласним судом на виїзному засіданні в м. Кагарлик за ст. 62 ч. 2 КК УРСР і ст. 70 ч. 2 КК РРФСР до 6-ти років позбавлення волі в таборах суворого режиму та 3-х років заслання. Йому інкримінувалося написання і поширення статей «Свята Україна», «Альтернативна еволюція», «Свято Матері й Дитини», поеми «Закляття» (до 325-річчя приєднання України до Росії), участь в *«антирадянській організації»* (УГГ).

Олесь Бердник був визнаний особливо небезпечним рецидивістом. З 16 травня 1980 р. утримувався в таборі суворого режиму ВС389/361, с. Кучино Чусовського району Пермської області. З 7 вересня 1981 по 13 січня 1982 рр. перебував у СІЗО КДБ в Києві на «профілактиці». У лютому відмовився виступити свідком у справі М. Гориня. З 7 вересня 1982 р. переведений у зону суворого режиму ВС389/35 (ст. Всехсвятська). Влітку 1983 р. знову перебував на «перевихованні». Помилуваний на підставі Указу ПВР УРСР від 14 березня 1984 р. [1].

Опинившись на волі, Олесь Бердник спромігся на черговий інтенсивний творчий спалах. Вийшли його нові книги: «Хто ти?» (1987), «Вогнесміх» (1988), «Вогняний вершник» (1989), «Чаша Амріти» (1989), «Пітьма вогнища не розпалює» (1993), «Тайна Христа» (1996), «Пісня надземна» (1996), «Камертон Дажбога» (1996), безліч статей, а також програмних маніфестів [9, с. 83-84].

У 1987 р. Олесь Бердник заснував громадську організацію «Ноосферний фронт «Зоряний ключ», мета якої – *«збереження духовних цінностей народів і племен, набутих у віках тяжкої космоісторії, які безповоротно втрачаються і девальвуються в круговерті псевдоцивілізації»*. 16 грудня 1989 р. був обраний провідником гуманістичного об'єднання «Українська Духовна Республіка» – товариства українців світу за відродження [4, с. 59]. Починаючи з 1990 по 1997 рр. щоліта відбувалися Собори Української Духовної Республіки, був розроблений її статут (конституція), діяла

рада УДР, виходила її газета (літопис) «Згода».

Таким чином, літературна спадщина Олесь Бердника та його дисидентська діяльність займають важливе місце у появі сучасної України, як незалежної держави, та теоретичному обґрунтуванні цього процесу, як логічного та закономірного. Дедалі більше людей цікавляться літературною творчістю, ідеями й особистістю

письменника. Треба усвідомлювати, що біографії творців національної культури повинні бути ретельно досліджені та введені до наукового обігу, доведені до свідомості широких кіл громадськості. А так як діяльність Олесь Бердника є не достатньо висвітленою, постає питання про актуальність популяризації його імені, а також політичної і громадської діяльності видатного письменника-дисидента.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бердник Олександр (Олесь) Павлович. – Режим доступу: http://olexa.org.ua/ukr/persons/o_berdnyk.htm.
2. Бердник Олесь. «Человеку суждено бессмертие» / Беседу вел В. Анисимов // Комсомольское знамя (Киев). – 1990. – 4 апреля.
3. Бердник Олесь. Зоряний Корсар. – Режим доступу: <http://fanread.ru/book/4815527/>.
4. Бойченко В. П. З історії словесності Південного Прибужжя / В. П. Бойченко. – Миколаїв : ТОВ Від, 2005. – 72 с.
5. Ильинов А. Полет Звездных Журавлей. – Режим доступу: <http://toppe-nk.narod.ru/ai-berdnik.htm>.
6. Котляр Ю. В. Олесь Бердник – світоч української духовності / Ю. В. Котляр, І. С. Міронова // Реабілітовані історією. Миколаївська область. – Кн. 3. – Київ-Миколаїв : Світогляд, 2007. – С. 186-188.
7. Марченко-Пошивайло Т. Блакитний коваль України / Т. Марченко-Пошивайло // Українська культура. – 2002. – № 8. – С. 22-23.
8. Мирослава Бердник. Спогади про батька. – Режим доступу: <http://www.livejournal.com/?returnto=http%3A%2F%2Fvarjag-2007.livejournal.com>.
9. Рожнятовська О. А. Все життя шукати істину... (До 75-річчя від дня народження О. П. Бердника (1927)) / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 2002. – IV кв. – С. 82-85.
10. Українська Громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод. Меморандум. – Ч. I // Визвольний шлях. – 1977. – № 5. – С. 552-554.
11. Філіпов Сергій. Альтернативна революція. Всесвіт Олесь Бердника. – Режим доступу: <http://fil.org.ua/knygosvit/632>.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Stepień Stanisław*, dr; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

© Котляр Ю. В., Карпюк Я. І., 2014

Дата надходження статті до редколегії 30.03.2014